

Łukasz Antosik, Joanna Słomska, Paweł Zawilski

ŚREDNIOWIECZNE KABŁĄCZKI SKRONIOWE Z POZOSTAŁOŚCIAMI NITEK Z ŁOWICZA, WOJ. ŁÓDZKIE

SŁOWA KLUCZOWE: kabłączki skroniowe, nici lniane, włókna, Łowicz, średniowiecze
KEYWORDS: temple rings, thread, fibers, Łowicz, Middle Ages

W dniach 30 maja do 30 września 2011 r. na terenie Łowicza prowadzone były prace ziemne związane z budową nowej sieci przyłączy gazowych. Zważywszy na historyczny charakter miasta oraz położenie obszaru inwestycji w strefie występowania nawarstwień kulturowych, niezbędne było przeprowadzenie nadzoru archeologicznego, którego podjął się Paweł Zawilski. W toku wyżej wymienionych działań archeologicznych pozyskano łącznie 519abytków, wśród których wyróżniono: 357 fragmentów ceramiki naczyniowej, 10 przedmiotów metalowych, 15 fragmentów kafli piecowych, 6 ułamków szkła, 34 fragmenty ceramiki budowlanej, 1 fragment oselki kamiennej, 1 fragment kamiennego detalu architektonicznego, 8 bryłek polepy, 3 żuźle, 2 zlepionce zaprawy wapiennej, 2 spieki ceramiczne, 1 węgiel drzewny oraz 81 destruktywów kości zwierzęcych, datowanych głównie na okres późnego średniowiecza i nowożytności (Zawilski 2011: 16–17).

Obserwacje archeologiczne realizowane były w 10 lokalizacjach na Starym Mieście. Jednym z nich, był rynek oraz otoczenie kolegiaty pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny (Zawilski 2011: 16).

Na terenie tym ważnych odkryć dokonano w 1936 r., kiedy to podczas robót natrafiono na groby wraz z wyposażeniem. Miejsce znaleziska stało się przedmiotem badań archeologicznych prowadzonych przez Krystynę Musianowicz z Zakładu Archeologii Przedhistorycznej Uniwersytetu Warszawskiego (Musianowicz 1947: 213–238). Niestety okres okupacji spowodował, że znaczna część dokumentacji z badań wykopaliskowych zaginęła. Według opisów prowadzącej badania, obszar ten znajdował się „za kolegiatą, po stronie południo-

wo-zachodniej” (Musianowicz 1947: 213). Łącznie w trakcie niniejszych prac zweryfikowano obszar 70 m², na którym zarejestrowano 29 pochówków ułożonych w trzech rzędach. Niestety nie udało się precyzyjnie zlokalizować zasięgu cmentarzyska. Nie wiadomo zatem czy zostało ono rozpoznane w całości, jaką jego część zniszczono w trakcie robót budowlanych oraz czy inwestycja objęła swoim zasięgiem także obszar, na którym cmentarzysko nie funkcjonowało. Kolejną kluczową sprawą był brak określenia głębokości zalegania pochówków. Znana z opracowania jest tylko informacja, iż całość znajdowała się pod dwoma brukami. Pierwszy stanowił współczesny poziom użytkowanej nawierzchni. Po jego usunięciu natrafiono na drugi bruk, pod którym znajdowały się nawarstwienia związane z cmentarzyskiem. Niestety brak danych mówiących o miąższości warstwy między brukami. Wiadomo jedynie, że pod drugim z nich wystąpiły „przeróżne śmieci miejskie” (Musianowicz 1947: 213–214).

Spośród ogółu zabytków odkrytych w trakcie nadzoru w roku 2011, najciekawiej prezentuje się zespół dziewięciu kabłączków skroniowych zarejestrowanych w wykopie III, na części których zachowały się resztki wyrobów włókienniczych (ryc. 1). Ozdoby rozpoznano na poziomie wyróżnionej szóstej warstwy, którą tworzyła brunatnoszara próchnica. Zarejestrowano w niej liczne mobilia datowane na późne średniowiecze i nowożytność (Zawilski 2011: 14–15). Na-

Ryc. 1. Kabłączek z zachowaną nitką w uszku (fot. J. Słomska).

warstwienia tego poziomu odpowiadają rozwojowi przestrzennemu rynku. Ponieważ głębokość prac ziemnych prowadzonych w 2011 r. dochodziła jedynie do 1,2 m, nie osiągała poziomu calca (Zawilski 2011: 13–14), który w tym regionie rejestrowany był dopiero na głębokości około 2,5 m (Tyszler 1994: 132).

Zaobserwowane nawarstwienia odpowiadają poziomom uchwyconym podczas badań wykopaliskowych prowadzonych przez Lubomirę Tyszler i można datować je na XV–XVII w. (Tyszler 1994: 134).

Jak wiadomo, kabłączki skroniowe należały we wczesnym średniowieczu do najpopularniejszych ozdób głowy kobiecej. Ich popularność wynikała w głównej mierze z prostoty wykonania. Do produkcji wystarczył bowiem drut lub blaszka, które kształtowano w formę otwartego pierścienia, z jednym końcem wykończonym w tzw. uszko. Kabłączki skroniowe mocowane były do nakrycia głowy pojedynczo lub w grupach, symetrycznie lub asymetrycznie (Bronicka-Rauhut, Rauhut 1977: 64, tabela I; Kóčka-Krenz 2009: 314–317). Przyczepione były do podłoża poprzez przewlekanie ozdoby przez niewielką dziurkę wykonaną w materiale lub za pomocą nici, przy użyciu których przyszywano je do opaski (por. Pawlak, Sikorski 1995: 128–138; Herman 2006–2007: 213–224). Okrycia głowy wykonywane były z materiałów organicznych z jednego surowca, bądź z połączenia kilku. Do tych celów wykorzystywano głównie tkaniny, skóry oraz korę drzewną (Kufel-Dzierzgowska 1977: 378). Przykładem takiego złożonego produktu jest znalezisko z cmentarzyska w Poddębicach, gdzie obok kabłączków odkryto wszystkie wyżej wymienione materiały. Najprawdopodobniej są one pozostałością czepca ze wzmocnionymi strefami (Wiklak 1960: 192; por także Samsonowicz 1977: 12–13; Wrzesińscy 1995: 210; Sikorski i. in. 1998: 77).

Wszystkie odkryte w Łowiczu ozdoby stanowią przykład kabłączków typu III według K. Musianowicz (1947: 213–237). Dalszy podział tej grupy, dokonany przez Hannę Kóckę-Krenz, zalicza je do odmiany B (1972: 105; 1993: 48–49). Podgrupa ta charakteryzuje się średnicą wewnętrzną wahającą się od 20 do 50 mm. Kabłączki wykonane są z różnych surowców takich jak: brąz, miedź, cyna, ołów, mosiądz oraz stopu cyny z ołowiem, które mogły być także platerowane srebrem. Oprócz tego, omawiane zabytki wyrabiano ponadto z samego srebra. Ich rozprzestrzenienie geograficzne jest analogiczne do typu IIIA, znajdowanego w niemalże całej Polsce. Dodatkowo, znaleziska kabłączków typu IIIB spotykane są również na terytorium Niemiec, a dokładniej na obszarze sasko-turyńskim. Właśnie tam pojawiły się one najwcześniej, bo w IX w., docierając pod koniec następnego stulecia na ziemie polskie, do Wielkopolski i na Śląsk. Główny okres ich użytkowania przypada na XI–XIII w. Ich ostateczny zanik nastąpił w początkach wieku XIV (Kóčka-Krenz 1993: 42–60).

Pozyskane, w trakcie prac archeologicznych prowadzonych w Łowiczu, ozdoby zostały wykonane z drutu okrągłego o grubości od 2 do 4 mm. Zachowana średnica wyniosła od 27 do 50 mm. Średnicy trzech z nich (nr 6–8) nie można było określić (ryc. 2). Wszystkie kabłączki powstały z miedzi, która w przypadku sześciu egzemplarzy (nr 1–5, 9), była dodatkowo platerowana srebrem. Uszka ozdób ukształtowano poprzez rozklepanie jednego z końców dru-

tu i wygięcie go w esowatą spiralę. Większość przedmiotów nie nosiła śladów zdobień. Jedyne dwa egzemplarze (nr 4, 6) posiadały intencjonalnie wykonane żłobienia główki uszka. Cecha ta porządkuje je do typu III C według K. Musianowicz (1947: 228, tabela 7).

Ryc. 2. Stan zachowania kabłączków (fot. J. Słomska).

Z punktu widzenia archeologii włókiennictwa najciekawsze odkrycie dotyczyło relikwów tekstyliów zachowanych na powierzchni kabłączków oraz nitki zlokalizowanych w ich uszkach. Pozostałości te zostały poddane analizie w Ośrodku Badań nad Dawnymi Technologiami Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk w Łodzi, przez autorów niniejszego opracowania (Antosik, Słomska). Ekspertyza wykonana została przy użyciu mikroskopu optycznego Olympus SZX7. Na jej podstawie ustalono, iż pozostałości włókiennicze zachowały się w formie szczątkowej na sześciu spośród dziewięciu kabłączków skroniowych (tabela 1). Wystąpiły one w postaci niewielkich fragmentów nitki oraz resztek zmineralizowanych włókien. Na czterech zabytkach widoczne były zarówno części nici, jak i włókna (ryc. 3). Nitki umiejscowione były wewnątrz uszek. W jednym przypadku (nr 5) stanowiły także element oplatający pręt kabłączka. Badany materiał tekstylny przetrwał w postaci niewielkich, bardzo kruchych odcinków mierzących od około 0,4 do około 0,6 mm.

Na podstawie poczynionych analiz niniejszego materiału ustalono, iż badane nitki wykonane zostały z włókna roślinnego, najprawdopodobniej z lnu. Wszystkie skręcono bardzo słabo w prawą stronę (z). Ich grubość wynosiła od

0,45 do 0,60 mm. Wydaje się, iż zabytki te stanowią pozostałości przędzy, za pomocą której przyszywano kabłączki do nakryć głowy. Podobnie fragmenty znane są bowiem m.in. z cmentarzysk w Daniszewie, pow. kolski (Sikorski 2008: 223), Dobrzyniu n/Wisłą, pow. lipnowski (Herman 2006–2007: 217), Dziekanowicach, pow. gnieźnieński (Sikorski i in. 1998: 82), Brześciu Kujawskim, pow. włocławski (Moszczyński 1990: 131–144) oraz Poddębicach, pow. loco (Wiklak 1960: 192).

Ryc. 3. Nitka w uszku kabłączka (fot. Ł. Antosik).

Oprócz omówionych nici, na powierzchni pięciu, odkrytych w Łowiczu, kabłączków zarejestrowano również resztki mocno zmineralizowanych włókien. Ich stan zachowania nie pozwolił jednak na stwierdzenie czy są to szczątki tkaniny, włosów ludzkich, czy też innych wyrobów włókienniczych. Poczynione badania z użyciem mikroskopu optycznego wskazały jedynie, iż mamy do czynienia z surowcem zwierzęcym.

Opisane kabłączki skroniowe wpisują się idealnie w dotychczasowe rozpoznanie archeologiczne obszaru Starego Rynku w Łowiczu. Obecność ozdób w tym wykopie potwierdza zarysowaną lokalizację cmentarzyska, które miało zajmować przestrzeń na południowy zachód od kolegiaty. Sądzymy, iż proces użytkowania przestrzeni rynku naruszył wówczas obszar cmentarzyska, czego dowodzi obecność kabłączków wśród nawarstwień młodszych. Jest wysoce prawdopodobne, że pierwotnie zalegały one w grobie, zniszczonym w niewiadomych okolicznościach. W odniesieniu do materiału włókienniczego pozyskanego w trakcie nadzoru można śmiało stwierdzić, iż nie odbiega on od innych znalezisk tego typu z okresu średniowiecza.

Tabela 1. Zestawienie tabelaryczne kabłączków skroniowych odkrytych w Łowiczu (Antosik, Słomska 2011).

Nr	Nr inw.	Kabłączki		Nici			Włókna
		Średnica (cm)	Grubość (mm)	Skreć	Grubość (mm)	Surowiec	
1	Łc/1/2011	48	4	z	0,6	roślinny	widoczne
2	Łc/2/2011	48	3	z	0,6	roślinny	widoczne
3	Łc/3/2011	50	4	-	-	-	widoczne
4	Łc/4/2011	45	4	z	0,45	roślinny	widoczne
5	Łc/5/2011	27	3	z	0,5	roślinny	widoczne
6	Łc/6/2011	-	2	-	-	-	-
7	Łc/7/2011	-	2	-	-	-	-
8	Łc/8/2011	-	2	z	0,5	roślinny	-
9	Łc/9/2011	41	4	-	-	-	-

Łukasz Antosik
 Instytut Archeologii i Etnologii
 Polskiej Akademii Nauk
 Ośrodek Badań nad Dawnymi Technologiami
 ul. Tylna 1
 90-364 Łódź
 e-mail: l.antos@wp.pl

Joanna Słomska
 Instytut Archeologii i Etnologii
 Polskiej Akademii Nauk
 Ośrodek Badań nad Dawnymi Technologiami
 ul. Tylna 1
 90-364 Łódź
 e-mail: asia2499npm@gmail.com

Paweł Zawilski
 Instytut Archeologii
 Uniwersytet Łódzki
 ul. Narutowicza 65
 90-131 Łódź
 e-mail: pawel.zawilski@uni.lodz.pl

BIBLIOGRAFIA

- Antosik Ł., Słomska J. (2011), *Analiza technologiczna pozostałości tekstylnych z Łowicza*, Łódź, opracowanie w posiadaniu autorów.
- Bronicka-Rauhut J., Rauhut L. (1977), *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Starogardzie woj. Siedlce*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 42(1), s. 58–86.
- Herman R. (2006–2007), *Ślady tekstyliów zachowane na powierzchni kablączków skroniowych z cmentarzyska wczesnośredniowiecznego w Dobrzyniu n/Wisłą*, „Łódzkie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 10, s. 213–224.
- Kóčka-Krenz H. (1972), *Esowate kablączki skroniowe z terenów Polski północno-zachodniej*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 22, s. 97–143.
- Kóčka-Krenz H. (1993), *Biżuteria północno-zachodnio-słowiańska we wczesnym średniowieczu*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Kóčka-Krenz H. (2009), *Ozdoby i części stroju z pochówków na cmentarzysku wczesnośredniowiecznym w Mikrowie, stan. 8, gm. Czarna Dąbrówka, woj. pomorskie*, „Folia Praehistorica Posnaniensia”, t. 15, s. 305–322.
- Kufel-Dzierżgowska A. (1975), *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe w Polsce środkowej*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, seria archeologiczna nr 22, s. 373–390.
- Moszczyński J. (1990), *Die Gewebe aus dem Gräberfeld des 12.–16. Jh. in Stry Brześć, Wojewodschaft Włocławek*, [w:] P. Walton, J.P. Wild (red.), *Textiles in Northern Archaeology, NESAT III: Textile Symposium in York, 6–9 May 1987*, Archetype Publications, London, s. 131–144.
- Musianowicz K. (1947), *Cmentarzysko wczesnodziejowe w Łowiczu*, „Światowid”, t. 18, s. 213–237.
- Pawlak P., Sikorski A. (1995), *Tekstylna wczesnośredniowiecznego cmentarzyska „szkieletowego” w Poznaniu-Śródka*, [w:] P. Pawlak, *Wstępne wyniki ratowniczych badań archeologicznych na Śródce w Poznaniu w 1994 r.*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 3, s. 128–138.
- Samsonowicz A. (1977), *Ze studiów nad odzieżą ludności zamieszkującej ziemię polskie we wczesnym średniowieczu*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, seria archeologiczna nr 24, s. 5–40.
- Sikorski A. (2008), *Tekstylna z grobów „szkieletowych” w Daniszewie, gm. Kościelec, pow. kolski, woj. wielkopolskie, stan I (A2/408)*, [w:] T. Sawicki, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Daniszewie pod Kołem, woj. wielkopolskie*, „Slavia Antiqua”, t. 49, s. 222–227.
- Sikorski A., Wrzesińska A., Wrzesiński J. (1998), *Tkaniny z grobów*, „Studia Ledniczkie”, t. 5, s. 71–94.
- Tyszler L. (1994), *Archeologiczny przyczynek do dziejów kolegiaty w Łowiczu*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Archaeologica”, t. 18, s. 127–143.
- Wiklak H. (1960), *Cmentarzysko z XII i XIII w. w Poddębicach*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, seria archeologiczna nr 5, s. 183–207.

- Wrzesiński A. i J. (1995), *Dwa interesujące groby z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska szkieletowego w Dziekanowicach, gm. Lubowo, woj. poznańskie, stan. 22*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 3, s. 207–218.
- Zawilski P. (2011), *Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego przeprowadzonego na obszarze inwestycji polegającej na budowie sieci gazowej PE Ø 110 mm w Łowiczu na dz. Nr Ew. 3046/1, 3061, 3038/1, 2904/4, 2954, 2953/2, 2968/15, 2964/9, 2967/5, 2953/11, 2334/1, 2217/1, 2298, 2264, 2096/1, 2086/5, 2086/3, 2100/2, gm. Łowicz, pow. łowicki, woj. łódzkie, Łódź*, maszynopis dostępny w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Łodzi.

SUMMARY

MEDIEVAL TEMPLE RINGS WITH TEXTILE FRAGMENTS FROM ŁOWICZ, ŁÓDZKIE VOIVODESHIP

In 2011, an archaeological supervision was carried out in the town of Łowicz, related to construction works. In the course of works, a small number of artefacts was found, dated to the late Middle Ages and the early modern period. The most interesting find is a group of 9 temple rings deposited in the excavation unit no. III, upon which organic remains of textile products were found.

The discovered decorative artefacts are temple rings representing the type III according to the classification by K. Musianowicz or the variant B according to the classification by H. Kóckę-Krenz.

The textile remains have been preserved in residual form on six out of nine temple rings. These are small fragments of threads and remains of mineralized fibres. On four artefacts, both thread and fibre parts were visible. All thread fragments were produced of plant fibre, most probably, the universally employed linen. The threads are Z-twisted, the twist being very weak. The state of preservation of other fibres surviving on the surface of the temple rings was too poor to enable detailed technological analyses. The described temple rings were most probably originally deposited in a grave that was destroyed in unknown circumstances. It can be stated that the textile evidence does not differ from other finds of this type from the discussed period.